

مناقب و فضایل مولای متقیان علی علیه السلام در دیوان شیخ حسین بن الحاج محمد آل نجف

پژوهش‌نامه
تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

۲۷

مسعود باوان پوری^۱، آزاده منتظری^۲، پروین خلیلی^۳ و زهرا صمدی^۴

چکیده

شاعران و مدیحه‌سرایان اهل بیت علیهم السلام از دیرباز مناقب و فضایل اهل بیت نبوت را در قالب‌های شعری ریخته‌اند. امام علی علیه السلام شخصیت بی‌نظیری است که بسیاری از شاعران شیعی و سنی به مدح و بیان فضایل ایشان پرداخته و بدین گونه بر اعتقاد راستین خود نسبت به ایشان تأکید کرده‌اند؛ از آن جمله شاعر بزرگ شیعی در عراق، در قرن سیزدهم قمری، شیخ حسین آل نجف، مدیحه‌سرای اهل بیت علیهم السلام. در این پژوهش کوشش شده تا با روش توصیفی-تحلیلی و استناد به دیوان این شاعر شیفته شیعی،

۱. دانش‌آموخته دکتری گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه شهید مدنی، آذربایجان، ایران (نویسنده مسئول):

masoubavanpouri@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۰

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه قم، ایران:

a.montazeri1@qom.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران:

parvinkhalili930@gmail.com

۴. کارشناس ارشد زبان و ادبیات عربی، دانشگاه اراک، ایران:

zahasamadi7707@yahoo.com

فضایل و مناقب مولای متقیان بررسی شود. نتایج حاکی است که شاعر در بیان فضیلت آن حضرت، با زبانی روان و صریح و با استناد به آیات و احادیث نبوی و نیز نهج البلاغه، حوادث تاریخی و جنگ‌های مهم زندگی دوران آن حضرت چون جنگ بدر، حنین، احد، خندق و غیره را بازتاب داده و در این راه از زیبایی‌های بلاغی چون تلمیحات، استعارات و تشبیهات زیبا بهره برده است. علاوه بر آن، شاعر برای بیان شجاعت و دلوری امام، منزلت و شفاعت او، از حوادث مهم دوران آن حضرت چون لیلۃ‌المبیت، مسأله غدیر، ردُّ الشَّمس، «قسیم النار والجنة» سخن به میان آورده است.

پژوهش‌نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

۲۸

کلیدواژه‌ها:

امام علی علیه السلام، شعر شیعی، شعر عربی، شیخ حسین آل نجف، فضایل و مناقب.

مقدمه

فضایل و مناقب مولای متقیان امام علی علیه السلام، چنان است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در این زمینه چنین فرمود: «لَوْ أَنَّ الْعِيَاضَ أَقْلَامٌ، وَالْبَحْرَ مِدَادٌ، وَالْجَنَّ حُسَابٌ وَالْإِنْسَ كُتَّابٌ، مَا أَقْدَرُوا عَلَيَّ إِحْصَاءَ فَضَائِلِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ» (ابن الحسن القمي، ۱۹۷)¹.

بدین سبب فضایل حضرت قابل شمارش و نیست و شناخت ایشان در بیان نمی‌گنجد؛ چنان که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم در این زمینه خطاب به حضرت علی علیه السلام فرموده: «يَا عَلِيُّ مَا يَعْرِفُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَّا أَنَا وَأَنْتَ، وَلَا يَعْرِفُنِي إِلَّا اللَّهُ وَأَنْتَ، وَلَا يَعْرِفُكَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَا»² (مجلسی، روضة المتقين في شرح من لا يحضره الفقيه، ۱۳ / ۲۷۳). براین اساس هر چند بررسی کل فضایل آن حضرت غیرممکن است؛ اما محققان و پژوهشگران بسیاری به کاوش در باب فضایل آن حضرت همت گماشته و شاعران و نویسندگان

۱. اگر همه درختان باغها قلم شوند و تمام دریاها مرکب و جوهر، و جنها حسابگر و انسانها نویسنده گردند،

نمی‌توانند فضایل علی علیه السلام را شمارش کنند.

۲. ای علی! خدا را شناخت جز من و تو، و مرا شناخت جز خدا و تو و تو را شناخت مگر خدا و من.

چشمگیری مناقب آن حضرت را در اثر ادبی خود بازتاب داده‌اند.

شیخ حسین ابن الحاج محمد آل نجف از شاعران شیعه قرن سیزدهم هجری با سرودن اشعاری زیبا در مدح امیرالمؤمنان علیه السلام ضمن اظهار ارادتمندی به ایشان، ویژگی‌های منحصر به فرد ایشان را با استناد به آیات، احادیث و نهج البلاغه در اشعار خویش جلوه داده است. این شاعر، آوازه بی نظیری داشت، تا جایی که شیخ محمد هادی امینی در وصف او نوشته است: «منزلت و جایگاه او بالاتر از علما و فقهاء و پایین‌تر از منزلت امام علیه السلام بود» (الأمینی، ۲۴). بر این اساس این پژوهش بر آن است تا با روش توصیفی-تحلیلی به بیان فضایل و مناقب مولای متقیان در اشعار این شاعر مشهور شیعه پردازد تا پاسخ جامعی برای سؤالات زیر به دست آید:

- کدام یک از ویژگی‌های منحصر به فرد علی علیه السلام نظر شاعر آل نجف را بیشتر به خود جلب کرده است؟
- آل نجف چگونه خصایص و ویژگی‌های والای امام علی علیه السلام را در اشعار خود بازتاب داده است؟
- برای یافتن پاسخ به این سؤالات بعد از معرفی شاعر، به بررسی فضایل و مناقب آن حضرت در دیوان این شاعر خواهیم پرداخت.

پیشینه پژوهش

پس از جست و جودر پایگاه‌های اینترنتی آثار زیر در باب اشعار شیخ حسین آل نجف ملاحظه شد: رضا عرب بافرانی (۱۳۸۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تحقیق، تصحیح و شرح دیوان شیخ حسین نجف تبریزی» به شرح و تصحیح دیوان این شاعر پرداخته است. رضا عرب بافرانی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «حیة الشیخ حسین نجف التبریزی النجفی العلمیة والأدبیة» پس از نگاهی مختصر بر زندگی شاعر، به بررسی خصایص فنی و موضوعی و عناصر ادبی در اشعار شاعر پرداخته و به نتایج زیر دست یافته‌اند: شاعر در شیوه ادبی خود برای جنبه اعتقادی اهمیت بسیاری

پژوهش‌نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

قائل بوده است. او ادب خویش را در راه خدمت به دین و نشر فرهنگ اسلامی و معارف اهل بیت علیهم السلام به کار گرفته و اندیشه‌های خود را با تصویری آشکار بیان داشته است. او همچنین وقایع را با امانت تمام بیان می‌دارد. شاعر در زبان خود به انتخاب الفاظ ساده و متداول همت گمارده است. آشورقلیچ پاسه و همکاران در مقاله «بینامتنیت قرآنی در اشعار شیخ حسین بن الحاج محمد آل نجف» به بررسی چگونگی بازتاب جلوه‌های بینامتنیت قرآنی در شعر این شاعر شیعی و چگونگی تأثیرپذیری او از آیات زیبای قرآنی پرداخته‌اند. بر اساس نتایج این پژوهش، شاعر به انواع رابطه بینامتنی کامل متنی، کامل تعدیلی، الهامی و مفهومی، تلمیحی با فراخوانی شخصیت‌های قرآنی، جزئی و واژگانی نظر داشته است و بینامتنیت جزئی و واژگانی بسامد بیشتری داشته و به واسطه انواع بینامتنیت قرآنی، به مواردی چون ذکر فضایل پیامبران الهی، اسامی بت‌های عصر جاهلیت، تهدید حاکمان ظالم، مفهوم مودت و دوستی اهل بیت و نیز غافلان راه حقیقت اشاره کرده است. در مقاله حاضر کوشش شده است تا با توجه به ستایش‌های آل نجف از شخصیت حضرت علی علیه السلام، مناقب و فضایل آن حضرت علیه السلام با استفاده از قرآن و روایات و احادیث نبوی در شعر این شاعر شیعی بررسی شود.

پژوهش‌نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

۳۰

شیخ حسین آل نجف و فضایل مولای متقیان علیه السلام در اشعار او

شیخ حسین ابن الحاج محمد آل نجف شاعر شیعی و مدیحه سرای اهل بیت نبوت، در سال ۱۱۵۹ ق در نجف متولد شد و در اواسط همین قرن، یعنی سال ۱۲۵۱ ق در نجف اشرف وفات یافت و پیکر او را در آستان مقدس حضرت علی علیه السلام به خاک سپردند. بارزترین موضوع شعری وی در مدح و رثای اهل بیت علیه السلام به ویژه امام علی و امام حسین علیه السلام است. در کنار این گونه اشعار، می‌توان در دیوان او مضامین دیگری نیز یافت، مانند: اخوانیات، وصف طبیعت، شکایت از زمانه و مردم و نیز وصف نوشیدنی‌هایی مانند چای و قهوه.

محمد هادی امینی در باب شهرت شیخ آل نجف و اشعارش نوشته است: «او دیوان

پژوهش‌نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

۳۱

شعری در مدح اهل بیت دارد که اشعارش زیبا و متین است و همه به تقوا، فضل و ادب او اعتراف کرده‌اند. او ادیبی بزرگ است که شاعران هم طراز او، برایش سر تعظیم فرود آورده‌اند» (الأمینی، ۲۶). وی شاگرد سید محمدمهدی بحرالعلوم بود (الشاکری، ۳۹۲/۴) و از شاگردان خود او می‌توان به سید جواد حسینی عاملی مؤلف «مفتاح الکرامة» اشاره کرد (الأمین، ۱۶۸ / ۶). وی چندان به صنعت شعری توجه خاصی نداشت و گویی شعرناخودآگاه و ساده برزباننش جاری می‌شد. سهولت بیان و الفاظ در کنار بهره‌گیری از حوادث تاریخ و نیز استفاده از واژگان و اصطلاحات فقهی و نحوی نیز از ویژگی‌های شعر اوست.

این شاعر ادیب عراق در اشعارش به بیان فضایل و مناقب بسیاری از حضرت علی علیه السلام پرداخته است، همچون جایگاه و منزلت امام علی علیه السلام، مقام شفیع در روز قیامت، ولایت، مرشد و راهنما، منبع علم و دانش، پایه‌گذاری تشیع که در این پژوهش به آنها پرداخته خواهد شد.

شجاعت و پایداری در راه دین

شجاعت و پایداری در راه دین ویژگی برجسته دوران زندگی امام علی علیه السلام بود: «او مظهر کامل و مصداق حقیقی شجاعت بود» (ناظم زاده، ۱۹۷) و آل نجف در اشعار متعدد آن را به تصویر کشیده است؛ آن‌گاه که مشرکان و کافران را به هلاکت رساند و دین حق را با شمشیر خویش زنده ساخت:

مِلَّةَ الْحَقِّ قَبْلُ كَانَتْ مَوَاتَاً	وَعَلِيٌّ بِسَيْفِهِ أَحْيَاهَا
وَأَسْتَعَانَتْ بِهِ الشَّرِيعَةُ مِمَّا	حَلَّ فِيهَا مِنَ الْأَذَى فَحَمَاهَا
وَأَبَادَ الطُّغَاةَ مِنْ مُشْرِكِيهَا	وَمَحَا رَسَمَ دَارِهَا وَعَفَاهَا

(آل نجف، ۸۵)

ترجمه: دین حق از قبل مرده بود و علی علیه السلام آن را با شمشیرش زنده کرد / و شریعت از آزاری که به آن رسیده بود از او یاری خواست، پس وی آن را حمایت کرد / او ستمگران

مشرك را نابود كرد و آثار منزلگاه آنها را محو و نابود ساخت.

شجاعت امام علی عَلَيْهِ السَّلَامُ و فداکاری ایشان برای حفظ جان پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و خوابیدن در بستر نبی رحمت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یا همان «ليلة المبيت» شهرت خاص دارد و شاعر نیز از این جلوه زیبا در شعرش چنین بهره برده است:

جاءوا لِقَتْلِ مُحَمَّدٍ وَوَصِيهِ
وَمِنَ الْعِنَايَةِ أَنَّهُمْ لَمَّا أَتَوْا
وَعِنَايَةَ الْبَارِي عَلَيْهِمْ وَاقِيَهُ
وَرَأَوْا مِنَ اللَّهِ الْعِنَايَةَ بَادِيَهُ
فَقُرَيْشٌ فَرَّتْ مَعَ أَبِي سُفْيَانَهَا
وَ عَلِيٌّ أَلْقَى عَمْرَهَا فِي الْهَائِيهِ

(همان: ۲۴۱)

ترجمه: برای کشتن پیامبر و جانشینش آمدند، درحالی که توجه و عنایت خدا با آن‌ها بود / از عنایت و توجه خدا بود که وقتی آمدند، نهایت یاری و عنایت خدا به آن‌ها را دیدند / پس قریش به همراه ابی سفیان فرار کردند و علی نیز ابن عبدود عامری را در پرتگاه نابودی پرتاب کرد.

این ابیات به خوابیدن حضرت علی عَلَيْهِ السَّلَامُ در بستر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ برای نجات جان ایشان اشاره دارد. ابن هشام نیز در ابتدای خبر هجرت به این مطلب اشاره کرده که همه اصحاب پیامبر هجرت کردند و بعد از آن ماجرای خوابیدن حضرت علی عَلَيْهِ السَّلَامُ در بستر رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در شب هجرت ایشان به مدینه را آورده و در ادامه از هجوم کفار قریش در صبحگاه به بستر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و دیدن علی به جای ایشان سخن گفته است (ابن هشام، ۴۸۲/۲). شاعر نیز این واقعه را در ابیات خود جای داده و شجاعت و دلآوری حضرت علی عَلَيْهِ السَّلَامُ را ستوده و اینکه خدا از طریق جبرئیل امین، پیامبر را از توطئه دشمنان و قریشیانی که کمر به قتل او بسته بودند، آگاه کرد و بدین ترتیب، نقشه شوم دشمنان نقش بر آب شد.

برای بیان شجاعت و پایداری علی عَلَيْهِ السَّلَامُ می‌توان گفت: حضرت در برابر تاخت و تاز دشمنان مقاومت می‌کرد و با وجود شجاعت و دلآوری اش، در برابر دشمن پیش‌دستی نمی‌کرد و حتی به فرزندانش آموخته که در برابر دشمن پیش‌دستی نکنند و تسلیم نشوند

از جمله به فرزندش امام حسن علیه السلام فرمود: «هرگز کسی را به مبارزه دعوت نکن؛ اما اگر دشمن تو را به جنگ فراخواند، روی مگردان» (الصدر به نقل از سیاحی و منصوری نیا، ۱۲۱). دیوان شاعر سرشار از وصف شجاعت‌ها و جان‌نثاری‌های بی‌مانند علی علیه السلام در راه یاری پیامبر اسلام است و شاعر او را به عنوان الگویی والا برای همه انسان‌ها در هر عصری نام می‌برد.

شاعر به جنگ‌های مختلفی اشاره کرده که در آن شجاعت و دلیری حضرت علیه السلام دیده شده است:

وَعَلِيٍّ الْوَاقِي لَهُ عَنْ رَبِّهِ	مِنْ كُلِّ مَا عَزَمَتْ عَلَيْهِ الْبَاغِيَّةُ
مَا وَقَعَتْ إِلَّا عَلَيَّ رَيْسُهَا	عَنْهُ يُدْفَعُ مَنْ يَرَاهُ مُعَادِيَةً
فِي خَيْبَرَ وَيَخْنَدُقَ وَيَأْخُذُهَا	وَبَدْرَهَا وَحُنَيْنَهَا الْمُتَّفَادِيَةَ

(آل‌نجف، ۲۴۵)

ترجمه: علی کسی است که او را در برابر پروردگارش از آنچه سرکشان اراده کرده اند حفظ می‌کند. / واقعه‌ای وجود ندارد جز این که علی ریاست آن را برعهده دارد و از او در برابر دشمن دفاع می‌کند / حتی در جنگ‌هایی مثل خیبر، خندق، احد و بدر که دیگران سعی در فدا کردن جان دیگران برای جان خود دارند.

شاعر در این ابیات، علاوه بر شجاعت حضرت علی علیه السلام با صنعت تلمیح، به جنگ‌های تاریخی اشاره کرده که ایشان در آن‌ها فرماندهی سپاه اسلام را برعهده داشته است: «او از هیچ جنگی نگریخت و از هیچ سپاهی نهراسید و با هیچ کس به مبارزه برنخواست، مگر آن‌که او را کشت و اسیر کرد. هیچ ضربه‌ای فرود نیاورد که نیازمند ضربه دیگری باشد» (مغنیه، ۷۲). شاعر به حماسه‌آفرینی حضرت علی علیه السلام در جنگ‌های خیبر، خندق، احد، بدر و حنین تصریح کرده و از واقعیت‌های مهم تاریخی پرده برداشته است. حضرت علی علیه السلام در جنگ خندق «عمرو بن عبدود قهرمان نامی عرب را از پای درآورد» (خلیلی، ۸۶) و در جنگ خیبر «دژ محکم خیبر را گشود و جنگاوران زیادی را به خاک و خون غلطاند» (قاضی، ۱۳۶) و در جنگ احد نیز «بیست و هشت تن

از مشرکان کشته شدند که نیمی از ایشان به وسیله شمشیر مولای متقیان جان سپردند» (همان: ۱۰۲). بنابراین، نظر شاعر درباره شجاعت امام علیه السلام، برآمده از واقعیت موجود و حقایق تاریخی است.

آل نجف هم چنین از شجاعت امام علی علیه السلام و قدرت مبارزه ایشان سخن می‌گوید، چندان که حتی شمشیر حضرت مایه ترس و وحشت دشمنان می‌شد:

فَلِلَّسِيفِ مِنْهُ رَزَّةٌ أَيُّ رَزَّةٍ رُجُوعُ الصَّدى مِنْهَا عَلَى الْأَرْضِ يَفْتَرُّ
صداها يُحاكي نَفْحَةَ الصُّورِ فِيهِمْ بِمَوْوِوَإِخْيَاءٍ لِمَنْ وَرَزُهُ كُفْرُ

(آل نجف، ۱۲۴)

ترجمه: شمشیر او صدایی دارد چه صدایی و برگشت انعکاس آن به زمین، می‌درخشد / صدای آن در میان آنها مشابه صدای دمیدن در نفخ صور برای مردن و زنده شدن است برای کسی که گناهش کفر است.

شاعر در این ابیات به توصیف شمشیر حضرت علی علیه السلام پرداخته و به سبب درخشندگی اش در دست ایشان در میدان نبرد، انعکاس آن را چون دمیدن در نفخ صور در روز قیامت دانسته است و شاعر درخشندگی آن را در میدان نبرد بدین سبب می‌داند که در دست علی علیه السلام است.

جایگاه و منزلت امام علی علیه السلام

آل نجف منزلت و جایگاه امام علی علیه السلام نزد خداوند را بیان می‌کند که از کودکی در نزد خداوند دارای مقام بود و خدا محل ولادت او را والاترین جایگاه یعنی کعبه قرار داد و هیچکس، حتی انبیای الهی نیز چنین توفیقی نداشته‌اند:

جَعَلَ اللَّهُ بَيْتَهُ لِعَلِيِّ مَوْلِدًا يَا لَهُ عَلًّا لَا يُضَاهِي
لَمْ يُشَارِكُهُ فِي الْوِلَادَةِ فِيهِ سَيِّدُ الرُّسُلِ لَا وَلَا أَنْبِيَاءِ

(آل نجف، ۸۷)

ترجمه: خداوند خانه اش را محل ولادت علی قرار داد شگفتا از این برتری که

همانندی ندارد / در ولادت او در آن مکان (کعبه) نه پیامبر ﷺ و نه سایر انبیا هیچکدام مشارکتی نداشتند.

شاعر در این دو بیت افتخار ولادت علی عليه السلام در کعبه را یادآوری می‌کند؛ زیرا «تولد در کعبه افتخار منحصر به فردی است که بر هیچ یک از عموم بشر چه در گذشته و چه آینده به دست نیامده است» (کمپانی، ۳-۵). خداوند در ماجرای تولد امام اول شیعیان در کعبه، به مردم چنین فهمانده که «پناه حقیقی، علی عليه السلام و اولاد معصوم او هستند؛ زیرا چنین کرامتی برای دیگران نبوده و نخواهد بود» (جعفری به نقل از حاجی زاده و باوان پوری، ۱۴۴). شاعر نیز به مکان ولادت حضرت علی عليه السلام اشاره کرده و آن را نوعی اعجاز و کرامت از طرف خدا برای پیشوای مسلمانان دانسته است.

در اشعاری دیگر شاعر به حدیث منزلت امام علی عليه السلام نزد رسول خدا ﷺ اشاره کرده است:

وَسَوَاءٌ كِلَاهُمَا فِي الْمَعَالِي	جَاوَزَا، مُنْتَهَىٰ اِرْتِفَاعِ عَلَاهَا
غَيْرِمَا أَنَّ لِلنُّبُوَّةِ مَرْقِيٍّ	دُونَهُ كَانَ مَرْتَقِيٍّ اَوْصِيَاهَا
مَا أَرَى الْكَائِنَاتِ إِلَّا كَنَفْسٍ	وَعَلِيٍّ وَأَحْمَدٌ مُقْلَتَاهَا

(آل نجف، ۷۵)

ترجمه: غیر از آن دو کسی در جایگاه والا و برتر وجود ندارد و آنان به بالاترین درجه بزرگی رسیدند / غیر آنچه برای نبوت درجه و جایگاهی است که بدون جایگاه جانشینانش بود. / موجودات را جز نفسی نمی‌بینم که علی و احمد مختار دو چشم آن هستند.

شاعر مقام و ارزش امام علی عليه السلام را چنان والا می‌داند که زبان از مدح و ستایش آن قاصر است:

وَلِسَانُ الثَّنَاءِ يَفْضُرُ عَمَّنْ	طَالَ فِي وَصْفِهِ عَلَىٰ أَنْبِيَاهَا
يَفْضُرُ الْمَدْحُ عَنْ فِتْيِ ذِي مَعَالٍ	أَوْجُ عَرْشِ الْجَلِيلِ أَدْنَىٰ مَدَاهَا
إِنَّمَا نِسْبَةُ الْمَدِيحِ إِلَيْهِ	نِسْبَةُ الْأَرْضِ مِنْ عَلْوِ سَمَاهَا

(آل نجف، ۷۸)

ترجمه: زبان ستایش و مجد قاصراست در مورد کسی که توصیفش در برابرانیا طولانی است / زبان در مورد مدح جوانی والا و بزرگ کوتاه است که به بالاترین اوج و درجهٔ عرش رسیده است / همانا نسبت مدح و ستایش به او، مانند نسبت زمین به اوج آسمان است.

شاعر در اینجا برای نشان دادن نهایت عجز و ناتوانی زبان در مدح امام، از آرایهٔ استعاره (لسان الثناء) سود برده است.

در مواردی، شاعر به منزلت و جایگاه امام علی علیه السلام اشاره کرده است، از جمله در آیهٔ ۵۴ سورهٔ مائده و آیهٔ ۲۱ سورهٔ حدید دارد که در آنها امام علی علیه السلام در منزلت و جایگاه، بسان خورشید وصف شده است:

وَذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ
عَلَىٰ كُلِّ ذِي فَضْلٍ لَهُ الْفَضْلُ وَالْفَخْرُ
لَهُ الشَّمْسُ قَدْ رُدَّتْ مِرَارًا عَدِيدَةً
وَفِي رَدِّهَا إِذْ كَانَ عَنْ أَمْرِهِ يُسْرَرُ

(آل نجف، ۱۱۸)

ترجمه: آن فضل خداست که به هر کس که بخواهد داده می‌شود و برای هر صاحب فضیلتی، از جانب خداوند بفضل و فخر هست. / برای او خورشید چندین بار برگشته است و در بازگشت آن، زمانی که مربوط به کار وی باشد، آسانی وجود دارد.

این ابیات علاوه بر استناد به آیات قرآن کریم در توصیف مقام والای امام علی علیه السلام، اشاره ای است به معجزهٔ «رَدُّ الشَّمْسِ» در بیان فضیلت امام نزد خدا و رسول که علامه عبدالحسین امینی به تفصیل آن را در الغدیر ذکر کرده است (نک: امینی، ۱۱۸/۲).

آل نجف جایگاه امام علی علیه السلام را آن قدر والا و برتر می‌بیند که فرشتگان هم براو تعظیم کرده و براو درود می‌فرستند و مردم دسته‌دسته به زیارت حرم او می‌روند:

بِهِ اللَّهُ أَحْيَى الدِّينِ بَعْدَ مَمَاتِهِ
حَيَاءَ عَلَى مَرِّ الدُّهُورِ دَوَامُهَا
تَرَى النَّاسَ أَفْوَاجاً عَلَى بَابِ عَزِّهِ
قِيَاماً وَحَقّاً كَانَ فِيهِ قِيَامُهَا
وَتَنْزِلُ أَمْلاكٌ وَتَضَعُدُ مِثْلُهَا
وَيَدْخُلُ فِيهِ لِلسَّلَامِ فِئَامُهَا

«تَزَاخَمُ تَيْجَانُ الْمُلُوكُ بِبَابِهِ»

رَجَاءٌ وَخَوْفًا حَيْثُ فِيهِ اعْتِصَامُهَا

(آل نجف، ۳۱۷)

ترجمه: خداوند دین را بعد از مرگ به وسیله او زنده گردانید، زندگی ای که در گذشت روزگاران هم ادامه خواهد داشت / مردم را گروه گروه می بینی که بر درگاه عزت امام علی علیه السلام ایستاده اند و این عمل نیز حق او است / فرشتگان در آن فرو می آیند و عروج می کنند و گروهی از آنها برای درود به آن وارد می شوند. / «تاج های پادشاهان بر درگاه او ازدحام می کنند» با امید و ترس، جایی که در آن ساکن شوند.

پژوهش نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

۳۷

در باب درود و سلام فرشتگان بر حضرت علی علیه السلام، در روایات و احادیث متعددی سخن به میان آمده است، از جمله روایتی در کتاب مناقب آل ابی طالب علیهم السلام از ابن شهر آشوب: «در شب قبل از جنگ بدر، پیامبر اسلام طلب آب کرد و مردم امتناع ورزیدند و علی علیه السلام مشک به دست گرفته و در تاریکی به قعر چاه رفت آن گاه به دستور خدا همه فرشتگان آسمان بر روی زمین فرود آمدند و به چاه نزدیک شده، برای بزرگداشت و اکرام امیرالمؤمنین علیه السلام بر او سلام فرستادند» (ابن شهر آشوب، ۲/۲۴۲).

شفیع در روز قیامت

از جمله مضامین مدح، طلب شفاعت از ممدوح است: توسل به ممدوح و شفاعت خواهی و بیان چگونگی شفاعت مردم توسط ممدوح در دنیا و آخرت، از جلوه های مدح اهل بیت علیهم السلام است که مدیحه سرایان، اشعار خود را بدان آراسته اند. «در مورد مسأله شفاعت هیچ یک از علمای اسلام و مذاهب گوناگون در آن تردید روانداشته و آیات و روایاتی که در آن لفظ شفاعت آمده است، به معنای دعا و توسل تعبیر و تفسیر نموده اند» (حاجی زاده و باوان پوری، ۱۵۶). شاعر از این مضمون هنرمندانه در اشعارش بهره برده است؛ او امام علی علیه السلام را شفاعتگر تمام مردم در روز قیامت می داند، حتی گناه کاران و کافران هم در روز قیامت، طالب شفاعت امام علی علیه السلام هستند:

وَالْمُحِبُّونَ أَمْثُونَ جَمِيعاً
مِنْ جَمِيعِ الدُّنُوبِ يَوْمَ لِقَائِهَا

كائِنَا مَا يَكُونُ مَا قَدْ جَسَّوهُ
كَيْفَ مَا كَانَ عَمْدُهَا وَحَطَاها
كَيْفَ لَا يَأْمَنُونَ وَهُوَ جِمَاهُمْ
أَوْ يَحْشَوْنَ مِنْ ذُنُوبٍ مَحَاها؟!

(آل نجف، ۹۱)

ترجمه: دوستداران، همگی در روز آخرت به خاطر گناهان‌شان به شفاعت او اطمینان دارند / و نیز کسانی که در حق او جنایت کردند چه عمدی و چه سهوی / چگونه ایمان نمی‌آورند در حالی که او حمایت‌کننده آنها بود یا از گناهان‌شان می‌ترسیدند در حالی که او آن‌ها را از بین می‌برد.

آل نجف هم چنین در مواردی به شفاعت کردن امام علی علیه السلام در روز قیامت اشاره می‌کند که اشعارش به آیه ۱۴ سوره نمل اشاره دارد، که امام علیه السلام شفیع همه حتی کافران هم می‌گردد:

مُوَالِيهِ فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ آمِنٌ
فَمَا سَاءَ إِثْمٌ وَلَا ضَرَّةٌ وَزُرٌ
وَقَالِيهِ فِي نَارِ الْجَحِيمِ مُخَلَّدٌ
فَطَاعَتُهُ إِثْمٌ وَإِسْلَامُهُ كُفْرٌ
فَإِنْ يَجْحَدِ الْقَالِي لَهُ بَعْضُ فَضْلِهِ
فَمَعَّ جَحْدِهِ اسْتَبْقَانُ نَفْسٍ لَهُ، قَهْرٌ

(آل نجف، ۱۷۵)

ترجمه: دوستداران او در روز قیامت ایمن هستند و هیچ گناهی و بدی به آنها ضرر نمی‌رساند / و انکارکننده او در آتش جهنم، جاویدان است و طاعت او گناه و اسلام او کفر است / و اگر انکارکننده سعی کند بعضی از فضایل او را انکار کند، اما با وجود تلاش او، وی دارای نفسی است که آن را حفظ می‌کند.

بر اساس روایاتی از شیعه و اهل سنت، ملائکه، انبیاء، اوصیای پیامبران و امامان معصوم در روز قیامت، شفیعان درگاه الهی اند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این زمینه می‌فرماید: «إِنِّي أشفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأُشفَعُ، وَيُشفَعُ عَلَيَّ فَيُشفَعُ أَهْلُ بَيْتِي فَيُشفَعُونَ^۱» (ابن شهر آشوب، ۱۵/۲) و از حضرت علی علیه السلام نیز نقل شده که شفیع بودن خود و امامان را

۱. در روز قیامت، من شفاعت می‌کنم و شفاعتم پذیرفته می‌شود و علی شفاعت می‌کند و شفاعتش پذیرفته می‌شود و اهل بیتم شفاعت می‌کنند و شفاعت‌شان پذیرفته می‌شود.

گوش زد می‌کند: «لَنَا شَفَاعَةٌ وَلِأَهْلِ مَوَدَّتِنَا شَفَاعَةٌ»^۱ (مجلسی، بحار الأنوار، ۱۹/۸). شاعر نیز از این روایات بهره برده و به خواننده گوش زد می‌کند که شفاعت مولای متقیان شامل حال هر شخصی است که اعتقاد راسخ به اسلام و پیروی از سنت پیامبر و جانشین او داشته باشد. آل نجف بدین وسیله شفاعت خود را از اهل بیت نبوت ابراز می‌دارد.

شاعر در اشعاری شفاعت امام علی علیه السلام را دلیلی بر نجات کشتی نوح علیه السلام و نیز

نجات ابراهیم خلیل الله علیه السلام از آتش را نزد خدا می‌داند:

إِذَا مَسَّهُمْ حَظْبٌ دَعَا بِكَ رَبَّهُمْ	فَأَفْلَعَ ذَاكَ الْحَظْبُ لَيْسَ لَهُ أَثَرٌ
وَنُوحٌ بِهِ فِيكَ السَّفِينَةُ قَدْ نَجَتْ	بِيَوْمِ بِهِ الطُّوفَانُ عَمَّ بِهِ الْعَمْرُ
كَذَاكَ خَلِيلُ اللَّهِ مِنْ نَارِهِ نَجَاً	بِجَاهِكَ وَاسْتَعَلَى لَهُ الْجَاهُ وَالْقَدْرُ

(آل نجف، ۱۱۴)

ترجمه: زمانی که آنها به گرفتاری دچار شدند، به وسیله توپروردگارشان را فراخواندند؛ پس خدا آن گرفتاری را از آنان برطرف کرد و اثری از آن بر جا نگذاشت / نوح کشتی اش به واسطه تو نجات یافت در روزی که طوفان نادانان و جاهلان آن را فراگرفته بود / همچنین خلیل الله که به واسطه مقام تو از آتش نجات یافت و جاه و مقام و منزلت او برتری یافت.

شاعر برای بیان این که شفاعت امام علی علیه السلام که شامل حال همه مردم گذشته و آینده می‌شود، از داستان‌های تاریخی و قرآنی و نیز زندگی پیامبرانی چون نوح نبی علیه السلام و حضرت ابراهیم علیه السلام بهره برده و گوش زد می‌کند که کشتی نوح نبی علیه السلام در دریای طوفانی به وسیله شفاعت علی علیه السلام از غرق شدن نجات یافت و نیز آتش برافروخته شده برای سوزاندن حضرت ابراهیم به وسیله شفاعت علی علیه السلام بر حضرت ابراهیم سرد و گوارا گردید.

آل نجف در اشعاری امام علی علیه السلام را شفاعت کننده انسان‌ها در قیامت می‌داند که

۱. ما شفاعت می‌کنیم و دوستان ما هم شفاعت می‌کنند.

لیاقت تقسیم آتش جهنم و بهشت برای صالحان و کافران را دارند:

بِأَمْرِ قَسِيمِ النَّارِ وَالْجَنَّةِ الْمَلِي
بِقِسْمَتَيْهَا بَيْنَ الْمَلَائِكَةِ وَالْمُرْتَضَى عَلِي
إِذَا قَالَ: ذَا لِلنَّارِ سَهْمٌ وَذَا لِي
فَضُمَّتْ عَلَى الْأَعْدَاءِ دُونَ تَمَهَّلٍ
وَسَيَقَتْ إِلَى خُلْدِ الْجِنَانِ سِوَاهَا

(آل نجف، ۳۹۷-۳۹۸)

ترجمه: به واسطه علی مرتضی آتش جهنم و بهشت لایق تقسیم گشته است / زمانی که گفت: برای آتش سهمی است و آن برای من است پس آتش بردشمنان بدون مهلتی و فرصتی پیوست / و بقیه به سوی بهشت جاودان هدایت شدند.

شاعر در این ابیات به مقام والای مولای متقیان اشاره می‌کند تا جائی که پیامبر او را «قسیم النار والجنة» معرفی کرده است: «علی قسیم النار والجنة» (ابن بابویه، ۳۰/۱).

ولایت و امامت امام علی علیه السلام

احادیث بسیاری در باب ولایت و جانشینی حضرت علی علیه السلام بجای پیامبر آمده است؛ از آن جمله: «يَا عَلِيُّ أَنْتَ أَخِي وَوَارِثِي وَوَصِيِّي وَخَلِيفَتِي فِي أَهْلِي وَأُمَّتِي فِي حَيَاتِي وَبَعْدَ مَمَاتِي مُحِبُّكَ مُحِبِّي وَمُبْغِضُكَ مُبْغِضِي» (مجلسی، بحار الأنوار، ۳/۱۲۸). شاعر نیز از این احادیث سود برده و اشعار زیبایی در باب ولایت و امامت حضرت علی علیه السلام و بیعت غدیر سروده است، «زیرا واقعه غدیر مسأله‌ای است که با ذات دین اسلام و اصل وصایای پیامبر صلی الله علیه و آله مرتبط است» (هیفا، ۶۱۳).

شاعر در بسیاری از اشعار خویش، به مسأله غدیر توجه داشته است و به حادثه «روز غدیر» اشاره می‌کند که هفتاد هزار نفر شاهد خطبه پیامبر بودند:

إِذْ بَيَّوْمِ الْغَدِيرِ سَبْعُونَ أَلْفًا
شَهِدُوا خُطْبَةَ النَّبِيِّ شِفَاهَا
قَالَ فِيهَا النَّبِيُّ قَوْلًا بَلِيغًا
سَمِعَ الْكُلُّ مِثْلَ مَا سَمِعَهَا

۱. ای علی! تو برادر و وارث و وصی و خلیفه منی در میان خاندانم و درامتم و در زندگی و بعد از مرگ دوستت دوست من و دشمن دشمن من است.

قَائِلًا: إِنَّمَا الْخِلَافَةُ بَعْدِي

لِعَلِيِّ فَإِنَّهُ مُرْتَضَاهَا

(آل نجف، ۹۳)

ترجمه: در روز غدیر هفتاد هزار نفر شاهد خطبه شفاهی پیامبر بودند / آن خطبه را پیامبر با زبانی رسا و بلیغ خواند که همه شنیدند مثل آنچه قبلاً شنیده بودند / در حالی که گفتند: خلافت و جانشین بعد از من متعلق به علی مرتضی عَلَيْهِ السَّلَامُ خواهد بود.

این اشعار اشاره به واقعه غدیر است، آن زمان که «پیامبر موقع برگشتن از حجه الوداع در غدیر خم توقف نموده و پس از ایراد خطبه به مردم فرمود: آیا من نسبت به شما اولی به تصرف نیستم؟ عرض کردند: چرا و فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ»؛ هرکس که من مولای اویم، علی نیز مولای اوست و بدین ترتیب آن حضرت را به پیشوایی و ولایت منصوب گردانید» (مجلسی، بحار الأنوار ۳۶/۳۳۱). این فرمان پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از همان لحظه، به عنوان سند دائمی و ماندگاری این ماجرا قرار گرفت و کم‌کم سینه به سینه نقل و سپس در کتاب‌ها ثبت شد و شاعران بسیاری نیز درباره این واقعه و مسائل مربوط به آن شعر سروده‌اند. آل نجف نیز با هنرمندی تمام مسأله غدیر را در اشعار خود بازتاب داده و با شرح جزئیات دقیق، آن را جاودانه ساخته است، از جمله آن‌که شمار جمعیت مسلمانانی را که در آنجا حضور داشته و شاهد ماجرا بوده‌اند، ذکر کرده است. بنابراین، مسأله غدیر «از مسائل مهم شعر شیعی و حساس‌ترین مقطع اسلام است که در آغاز شکوفایی دین خدا را از خطر حتمی دشمنان داخلی و خارجی در بُعد فکری و معنوی نجات داد» (انصاری، ۱۱).

شاعر در ابیاتی دیگر به امامت رسیدن امام علی عَلَيْهِ السَّلَامُ اشاره می‌کند و این که امامت امام عَلَيْهِ السَّلَامُ را زنده نگه داشته است:

أَخْرَجَتْ بَعْتَةُ النَّبِيِّ زَمَانًا	لَمْ تَفُتْهُ بِالْهُدَىٰ إِلَىٰ أَنْ أَتَاهَا
عَلِمَتْ أَنَّهَا بِدُونِ عَلِيٍّ	لَا تَرَىٰ قَطُّ مَنْ يُجِيبُ نِدَاهَا
أَوَّلَ السَّابِقِينَ عِنْدَ نِدَاهَا	لِلْهُدَىٰ بَلْ هُوَ الَّذِي نَادَاهَا

(آل نجف، ۸۱)

پژوهش‌نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

ترجمه: بعثت پیامبر مدت زمانی به تأخیر افتاد تا این که او رسید / مشخص شد که بدون علی هرگز کسی ندای او را اجابت نخواهد کرد / علی علیه السلام اولین پیشی‌گیرندگان بود هنگامی که صدای او برای هدایت بلند شد بلکه او کسی است که آن را ندا داد. در اشاره شاعر، علی علیه السلام در بین ایمان‌آوردگان، اولین کسی بود که ندای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را اجابت گفته و ایمان آورد و اکثر مورخان نیز در این زمینه اتفاق نظر دارند: «علی علیه السلام اولین کسی است که به دین اسلام گروید و به پیامبر خدا ایمان آورد» (الصدر، ۱۷) در این زمینه احادیث بسیاری از شیعه و سنی روایت شده است: «أَوَّلُ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله و سلم عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ» (امینی، ۲۲۵/۳). بر این اساس به گفته شاعر، علی علیه السلام اولین ایمان‌آورنده به رسول خدا بود و بدون او قطعاً کسی ندای پیامبر را بدین سرعت اجابت نمی‌کرد.

شاعر در اشعاری دیگر مقام ولایت و امامت امام علی علیه السلام را چنین توصیف می‌کند که ایشان بعد از پیامبر، وصی و جانشین آن حضرت بوده و همه امور را بر عهده گرفته است:

وَزَادَ عَلُوًّا فِي عُلَاهُ وَرَفَعَهُ
لَهُ الْأَمْرُ مِنْ بَعْدِ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ
فَكَانَ يَدًا لِلظُّهْرِ طَاهَا وَسَاعِدًا
بِأَنَّ حَاصَهُ مِنْ بَيْنِهِمْ بِالْوَصِيَّةِ
عَلَى كُلِّ مَنْ قَدْ حَلَّ ظَهَرَ الْبَسِيطَةِ
تَقِيهِ مِنَ الْكُفَّارِ أَيَّ وَقَايَةٍ

(آل نجف، ۲۹۷-۲۹۸)

ترجمه: مقام والای او رفیع گشت و از بین همه مردم لقب وصی به او اختصاص یافت. / او بعد از پیامبر سازماندهی همه امور را بر عهده می‌گیرد هر چند که دیگران آن را امری ساده می‌انگارند / پس او دارای دستی پاک و بازویی پاکیزه است که او را در برابر کافران حفاظت می‌کند.

این ابیات اشاره به حدیث پیامبر دارد که فرموده است: «إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ وَصِيًّا وَوَارِثًا،

پژوهش‌نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲.

تابستان ۱۳۹۹

۴۲

وإنّ عليّاً وصيِّي ووارثِي^۱ (ابن مغازلی، حدیث ۲۳۸)؛ که پیامبر ﷺ علیّ را وصی و جانشین خود به مردم معرفی می‌کند و شاعران این جلوه زیبا بهره برده است.

منبع علم و دانش

خدا پیامبر اسلام ﷺ را آگاه به اسرار کائنات و جهان قرار داده و علم امام علیّ را نیز از علم ایشان نشأت گرفته است و احادیث بسیاری از پیامبر اسلام دیده شده که خود را شهر علم دانسته و علیّ را دروازه آن می‌دانند. این منبع علم و دانش مولای متقیان در بسیاری از اشعار آل نجف بازتاب یافته است.

شاعر در اشعاری زیبا علم و دانش امام علیّ را به گونه‌ای می‌داند که هیچ‌کس در علم هم طراز او نیست و به حدیث معروف پیامبر «أنا مدینة العلم وعلی بابها» اشاره می‌کند:

مَرْكَزَ الْكَائِنَاتِ كَانَ عَلِيٌّ وَهُوَ الْقُطْبُ مِنْ مَدَارِ رِحَاهَا
عِلْمٌ مَا كَانَ أَوْ يَكُونُ لَدَيْهِ مِنْ لَدُنْ بَدَائِهَا إِلَى مُنْتَهَاهَا
إِذْ هُوَ الْبَابُ لِلْمَدِينَةِ فِي الْعِلْمِ مِ الْتِي مَا ارْتَضَى الْإِلَهُ سِوَاهَا

(آل نجف، ۸۲)

ترجمه: مرکز کائنات علی بود و او قطب مدار و گردش سنگ آسیای آن بود / علم حال و آینده نزد ایشان بود از زمان آغاز آن تا پایانش / آن‌گاه که او دروازه شهر علمی است که خدا غیر او را نپذیرفته است.

بیت اول در اینجا اشاره به خطبه شقشقیه از حضرت علیّ است: «أَمَا وَاللَّهِ لَقَدْ تَقَمَّصَهَا ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ وَإِنَّهُ لَيَعْلَمُ أَنَّ مَحَلِّي مِنْهَا مَحَلُّ الْقُطْبِ مِنَ الرَّحَى^۲» (نهج البلاغه: خطبه ۴۶). آزرده‌گی خاطر علیّ از خلیفه‌هایی است که خلافت را از او

^۱ هر پیامبری، وصی و وارثی دارد و علی، وصی و وارث من است.

^۲ آگاه باش سوگند بخدا که پسرایی قحافه خلافت را مانند پیراهنی پوشید و حال آن که می‌دانست من برای خلافت مانند قطب وسط آسیاب هستم.

گرفتند. از طرف دیگر، شاعر برای نشان دادن میزان علم و دانش امام علی علیه السلام به حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله استناد کرده است: «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا فَمَنْ أَرَادَ الْعِلْمَ فَلْيَأْتِ بَابَهُ» (ابن اثیر، ۲۲ / ۴). پیامبر صلی الله علیه و آله در این حدیث خود را شهر علم و حضرت علی علیه السلام را دروازه آن معرفی کرده است که علاوه بر توجه به علم و دانش هر دو، دلیلی بر اثبات مرجعیت دینی امام علی علیه السلام بعد از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است.

امام شیعیان

در دیوان حسین آل نجف کمتر قصیده‌ای هست که در آن به امامت و ولایت علی علیه السلام اشاره ای نشده باشد. سراسر اشعار او سرشار از توجه ویژه به امامت و پیشوایی ایشان برای مسلمانان بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله است. او در ابیاتی امام علی علیه السلام را امام شیعیان خطاب می‌کند و همه کائنات را بر آن گواه می‌داند:

وَأَنْتَ عَلَيَّ كُلِّ الْخَلَائِقِ حُجَّةٌ وَمَنْ بَعْدَكَ السَّبْطَانِ وَالشَّعْءُ الْعُرُ
وَأَنْتَ عَلَيْهِمْ حَاكِمٌ فِي قُبُورِهِمْ وَمَنْ بَعْدَهَا يَوْمًا يَكُونُ بِهِ الْحَشْرُ
وَلَوْلَاكَ مَا كَانُوا وَلَا كَانَ غَيْرُهُمْ وَلَا كَانَ شَيْءٌ فِي الْوُجُودِ لَهُ ذِكْرُ

(آل نجف، ۱۷۱)

ترجمه: تو بر همه خلائق حجت هستی و بعد از تو دو سبط و نه امام نیز حجت بر مردم هستند / تو امام و پیشوای آنان حتی در قبرهای شان هستی که بعد از آن روزی قیامت بر پا خواهد شد / اگر تو نبودی، آنان هم وجود نداشتند و نه کسی از آنان وجود داشت و نه در وجود چیزی بود که برای آن یاد و تذکر باشد.

شاعر در این ابیات به ولایت و پیشوایی علی علیه السلام به عنوان امام اول شیعیان اشاره کرده است و اینکه بعد از او دو فرزند بزرگوارش امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام امامت مسلمانان را بر عهده می‌گیرند و بعد از آنان، ۹ تن امام بزرگوار علیهم السلام از نسل علی علیه السلام به امامت می‌رسند و آنها جانشینان معنوی و سیاسی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله هستند که خداوند آنان را به این مقام نصب کرده است. بیت دوم در این اشاره به حاکمیت امام

پژوهش‌نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

۳۴

علی علیه السلام بر همه مردگان و زندگان، انس و جن و هر آفریده ای است که در آسمان و زمین است.

شاعر یادآوری می کند که امامت بر شیعیان از امام علی علیه السلام آغاز شده است:

به الأنبياء المُرسلونَ تَوَسَّلْتُ
فلولا عليٍّ لم تَتَمَّ نُبُوَّةُ
إلى الله فَيَمَّا نابها من مُلَمَّةٍ
لِكُلِّ نَبِيٍّ كَانَ فِي كُلِّ أُمَّةٍ
فَسَلَّ أَدَمًا وَالرُّسُلَ مِنْ بَعْدِ آدَمَ
إلى مَنْ بِهِ قَد كَانَ خَتَمُ النَّبُوَّةِ

(همان، ۲۹۹)

ترجمه: انبیای فرستاده شده در هر مصیبت به واسطه او به خدا متوسل شدند / پس اگر علی نبود، نبوت برای هر پیامبری در هر امتی تکمیل نمی شد / از حضرت آدم و پیامبران بعد از او و از کسی که خاتم انبیاست، بپرس.

حضرت علی علیه السلام نبوت پیامبر را کامل کرد و همه پیامبران قبل از پیامبر اسلام نیز به این مسأله اقرار کرده اند. شاعر باز به رویداد غدیر اشاره می کند و پایه گذار تشیع را امام علی علیه السلام و امامت و ولایت بعد از آن را پایدار می داند:

وَيَلِّ لِمَنْ يَهْوَى سِوَاهُ فَإِنَّهُ
خُلَفَاؤُهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبْنَاؤُهُ
مَعَ مَنْ أَحَبَّ كِلَاهُمَا فِي الْهَائِيَةِ
مَادَامَتِ الدُّنْيَا بِهِمْ هِيَ بَاقِيَةٌ
عَدَدُ الْبُرُوجِ عَدَادُهُمْ بَعْدَادِهَا
مَنْ بَعْدَ أَزْبَعِهِ تُعَدُّ نَمَائِيَةٌ

(آل نجف، ۲۴۷)

ترجمه: وای بر کسی که به غیر از او علاقه دارد؛ چرا که همراه کسی که آن دورا دوست دارد در پرتگاه نابودی قرار دارند / جانشینان بعد او، فرزندان او هستند تا زمانی که دنیا باقی است / برج ها به تعداد خود آن هاست و بعد از آن ۴ تا که ۸ تا حساب می شود.

بیت دوم اشاره به حدیث پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است: دو چیز گران بها را برای راهنمایی مردم بین آن ها باقی خواهد گذاشت؛ کتاب خدا و عترت اهل بیت اوست و این دو تا روز قیامت از هم جدا نخواهند شد. بیت آخر بینامتنیتی زیبا از سوره مبارکه بروج است: «وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ» (بروج / ۱) و چنان که در تفسیر اثنتی عشری آمده است: «مراد بروج

دوازده گانه است: حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، میزان، عقرب، قوس، جدی، دلو، حوت. و آنها مشابه قصورند در ارتفاع منازل و ماه در هر برجی دوروز کسری می باشد و آفتاب در هر برجی یک ماه». شاعر اشاره می کند که برج‌ها دوازده گانه هستند و شمار امامان شیعه نیز مطابق این برج‌ها هستند.

تبیین کننده اسرار الهی

حضرت علی علیه السلام همچون پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، هدف خود را راهنمایی و هدایت مردم می دانست و همیشه یار و یاور پیامبر صلی الله علیه و آله بود و در امر رسالت الهی به او یاری می رساند تا جایی که پیامبر صلی الله علیه و آله به ایشان فرمودند: «اگر یک نفر به دست تو هدایت شود، از تمام مواهب روی زمین برای تو بهتر است» (الواقدی، ۱۰۷۹). بسیاری از شاعران به این هدف الهی علی علیه السلام در اشعار خود اشاره کرده اند. دیوان آل نجف نیز شامل اشعار زیبایی در این باب است. او در اشعاری زیبا، امام علی علیه السلام را زبان و دست خداوند و بیان کننده اسرار الهی می داند:

وَكُنْتَ عَنِ الْبَارِي لِسَانًا مُعَبِّرًا عَوَامِضَ أَسْرَارٍ يَحَارُّ بِهَا الْفِكْرُ
وَكُنْتَ عَنِ الْبَارِي يَدًا مُسْتَطِيلَةً عَلَى كُلِّ شَيْءٍ صَمَهُ الْبَحْرُ وَالْبُرُ
وَكُنْتَ عَنِ اللَّهِ الْأَمِينِ عَلَى الْمَلَا كَأَنَّكَ فِيهِمْ لِلْمُطِيعِ أَبُّ بُرُ

(آل نجف، ۱۱۰)

ترجمه: تو زبان بیان کننده اسرار پنهانی خداوند بودی، رازها و اسراری که فکر در مورد آنها سرگردان بود / و تو دست قدرتمند خداوندی که بر همه چیز در همه دریا و خشکی مسلط است / و تو امین خداوند بر مردم بودی و گویی که تو برای مطیع کردن آنان، پدری دلسوز بودی.

شاعر در لابه لای اشعارش به روشی زیبا و هنرمندانه و به شکلی بینامتنی از قرآن و روایاتی زیبا بهره می برد. در این اشعار به گفته ای منسوب به حضرت علی علیه السلام اشاره کرده است: «أَنَا عِلْمُ اللَّهِ، وَأَنَا قَلْبُ اللَّهِ الْوَاعِي، وَلِسَانُ اللَّهِ التَّاطِقُ، وَعَيْنُ اللَّهِ، وَجَنْبُ اللَّهِ،

وَأَنَا يَدُ اللَّهِ^۱ (مجلسی، بحار الأنوار، ۲۴/۱۹۸)؛ یعنی خدا دلِ مولای متقیان را ظرفی برای گنجایش علم و دانش و نیز طاعتش قرار داده و «چشم خدا» به صورتی نمادین بیان‌گر این است که علی علیه السلام حافظ دین خداست؛ همان‌گونه که خدا در قرآن فرموده است: «تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا» (قمر/۱۴)؛ یعنی حفاظت شده از جانب ما؛ و در سوره مبارکه طه آمده است: «وَلِتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي» (طه/۳۹)؛ به معنی حفظ و نگه‌داری از جانب پروردگار مبین مناقب و فضیلت علی علیه السلام نزد خدای باری تعالی است. بیت سوم اشاره به زیارت «امین الله»^۲ است که در پاسداشت و درود بر مولای متقیان چنین آمده است: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَمِينَ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ، وَحُجَّتَهُ عَلَى عِبَادِهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ» (رسولی محلاتی، ۱). هم در این باب آمده است: «أَنَا أَمِينُ اللَّهِ وَخَازِنُهُ» (یزدی الحائری، ۳۳۰/۲).

شاعر وجود امام علی علیه السلام را سرشار از اسرار الهی می‌داند:

فَصَلَّى عَلَيْهِ اللَّهُ مَادَامَ كَعْبَةً	تَطُوفُ بِهِ مِنْ كُلِّ أَرْضٍ كِرَامُهَا
وَمَادَامَ لِلْفَيْضِ الْإِلَهِيِّ عِلَّةً	تُكُونُ عَنْهَا الْكَائِنَاتُ تَمَامُهَا
وَمَادَامَ سِرًّا فِي وُجُودِ وُجُودِهَا	بِهِ افْتَتِحَتْ بَدْءٌ وَفِيهِ اخْتِتَامُهَا

(آل نجف، ۳۲۱)

ترجمه: خداوند براو درود می‌فرستد تا زمانی که افراد کریم در کعبه طواف می‌کنند / و تا زمانی که برای فیض الهی دلیل و برهان است و تمام کائنات از آن شکل می‌گیرند / و تا زمانی که اسراری در وجود آن است که به واسطه او آغاز و پایان آن گشوده شده است.

۱. من علم خدا هستم، من قلب آگاه خدایم و زبان گویای خدا و چشم خدا و پهلوی خدا. من دست خدا هستم.

۲. این زیارت در تمام کتاب‌های زیارتی و مصابیح نقل شده. علامه مجلسی رحمته الله علیه فرموده: این زیارت از جهت متن و سند از بهترین زیارات است و باید در تمام روضه‌های ائمه بر آن مواظبت نمایند.

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه از بررسی مناقب و فضایل مولای متقیان در شعر آل‌نجف در این پژوهش انجام گرفت، نتایجی حاصل شد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از:

- شیخ حسین ابن‌الحاج محمد آل‌نجف شاعر شیعی قرن سیزدهم در عراق، بیشتر اشعار دیوانش را به مدیحه‌سرایی برای مولای متقیان و اهل بیت نبوت اختصاص داده است.

- او امام علی علیه السلام را در شجاعت و پایداری در راه دین، مظهر کامل و مصداق حقیقی شجاعت می‌داند و برای بیان شجاعت ایشان، حوادث تاریخی دوران زندگی آن حضرت با پیامبر اسلام را در شعر خود گنجانده است، مانند خوابیدن در بستری پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم «لیلة المبيت». او همچنین با استفاده از صنعت تلمیح، به جنگ‌های تاریخی و حماسه‌آفرینی حضرت علی علیه السلام در جنگ‌هایی چون خبیر، خندق، احد، بدر و حنین تصریح کرده است.

- آل‌نجف در باب جایگاه و منزلت امام علی علیه السلام با زبانی روان و صریح به دور از هر پیچیدگی و ابهام به مواردی چون ولادت ایشان در کعبه اشاره کرده و اینکه پناهگاه حقیقی علی علیه السلام و اولاد معصوم ایشان اند. شاعر به فداکاری‌های علی علیه السلام در دوره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم توجه کرده است که بزرگ‌ترین یاورایشان در انجام مأموریت الهی بود و برای یاری پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از هیچ کوششی فروگذار نکرد.

- در بیان مناقب و فضایل امام علی علیه السلام نیز از نظر جنبه معنایی و ادبی، احادیث و روایات پیامبر و نیز کتاب‌گران بهای نهج‌البلاغه سود برده و اشعار شیوایی در باب ولایت و امامت حضرت علی علیه السلام و بیعت غدیر سروده است. علی علیه السلام در بین ایمان‌آوردندگان، اولین کسی بود که ندای پیامبر را اجابت گفت و ایمان آورد و حتی بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، وصی و جانشین ایشان بود.

- در بیان علم و دانش بی‌همتای آن حضرت، به حدیث معروف پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم: «أنا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بِأُيُنُهَا» و شاهدانی که بر حق امامت ایشان گواه بوده‌اند، استناد کرده.

پژوهش‌نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم، امیرالمؤمنین، ۱۳۸۷.
- آل نجف، الشیخ حسین ابن الحاج محمد، دیوان الشیخ حسین ابن الحاج محمد آل نجف، تحقیق و شرح قیس العطار و رضا عرب، بغداد، دارالفرات، ۱۴۳۵.
- الأمين، السيد محسن، أعيان الشيعة، تحقیق حسن الأمين، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، لاتا.
- الأميني، محمد هادي، معجم رجال الفكر والأدب في النجف خلال ألف عام، النجف، مطبعة الآداب، ۱۹۶۴.
- ابن اثیر، علی بن محمد، أسد الغابة، بیروت، دارالکتب العلمية، لاتا.
- ابن بابویه، أبو جعفر محمد بن علی بن حسین، عيون أخبار الرضا، تهران، انتشارات جهان، ۱۳۸۷.
- ابن الحسن القمي، أبو الحسن محمد بن أحمد بن علي، مائة منقبة من مناقب أمير المؤمنين علي بن أبي طالب والأئمة من ولده عليهم السلام، تحقیق نبیل رضا عمران: القم، مؤسسة أنصاريان، ۱۴۲۲.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی، المناقب، تهران، فردین، بی تا.
- ابن مغازلي، أبو الحسن علي بن محمد جلابي، مناقب الإمام علي ابن أبي طالب، الطبعة الثالثة، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۲۴.
- اميني، علامه عبدالحسين احمد، الغدير في الكتاب والسنة، چاپ پنجم، تهران، دارالکتب الاسلامية، ۱۹۹۴.
- انصاری، محمد باقر، اسرار غدیر، چاپ پانزدهم، تهران، تک، ۱۳۸۴.
- حاجی زاده، مهین و مسعود باوان پوری، «بررسی مدح علوی در دیوان بلون الغار بلون الغدير اثر معروف عبدالمجيد»، فصلنامه پژوهش نامه نهج البلاغه، سال دوم، شماره هشتم، صص ۱۴۰-۱۵۹، ۱۳۹۳.
- خليلی، محمد علی، زندگانی علی عليه السلام، تهران، اقبال، ۱۳۷۸.

پژوهش نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

- رسولی محلاتی، سیدهاشم، شرح زیارت امین الله، چاپ هفتم، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۵.
- سیاحی، صادق و سعیده منصورینی، «فضایل حضرت علی علیه السلام در قصیده لامیه ابن عباد»، پژوهش نامه علوی، سال سوم، شماره اول، صص ۱۱۷-، ۱۳۹۱.
- الشاکری، الحاج حسین، علی فی الكتاب والسنة والأدب، مراجعة فرات الأسدي، القم، مطبعة ستارة، ۱۴۱۸.
- الصدر، محمدباقر، الإمام علی سيرة وجهاد، بیروت، دارالمرتضی، ۲۰۰۳.
- قاضی، نعمت الله، نقش بند راستی علی پیشوای شناخته شده، تهران، خیام، ۱۳۴۴.
- کمپانی، فضل الله، علی کیست، چاپ هجدهم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴.
- مجلسی، محمدتقی بن مقصود علی، روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه، تحقیق حسین موسوی کرمانی و علی پناه اشتهاردی، چاپ دوم، قم، مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور، ۱۴۰۶.
- مغنیه، علامه شیخ محمد جواد، فضیلت های امام علی علیه السلام، ترجمه عبدالرزاق سیادت، قم، دارالکتب الاسلامی، ۱۳۸۶.
- ناظم زاده، سیداصغر، سیمای پرفروغ، چاپ سوم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۶.
- هیفا، راجی أنور، الإمام علی فی الفكر المسيحي المعاصر، بیروت، دارالعلوم، ۲۰۱۰.
- الواقدي، محمد ابن عمر، المغازی، تحقیق الدكتور مارسون جونز، بیروت، عالم الكتب، لاتا.
- یزیدی الحائری، علی، الزام الناصب فی إثبات الحججة الغائب عجل الله تعالی فرجه الشريف، بیروت، مؤسسة الأعلمی، ۲۰۰۲.

پژوهش نامه تاریخ تشیع

سال چهارم، شماره ۲،

تابستان ۱۳۹۹

۵۰